

El Cafè filosòfic: Quina responsabilitat hi té el filòsof?

Michel Tozzi
Universitat Montpellier III

En aquest article, desenvoluparé tres tesis sotmeses a discussió:

1. És responsabilitat del filòsof professional o del professor de filosofia¹ exercir fora de l'escola i en la ciutat un paper alhora filosòfic i ciutadà: el cafè filosòfic és avui en aquesta perspectiva una de les oportunitats a aprofitar.
2. Aquest pot aportar, tenint en compte la seva formació i les seves competències, una contribució específica al cafè filosòfic que serà profitosa per a la dinàmica ciutadana i reflexiva d'aquest sota certes condicions.
3. La pràctica del cafè filosòfic podrà en retorn enriquir la seva reflexió personal i, si ensenya, la seva pràctica pedagògica, especialment de la discussió a classe.

El cafè filosòfic interpel·la el filòsof sobre el seu paper en la ciutat

En la mesura que aquest cafè es designa a si mateix com a «filosòfic», és legítim que aquest qualificatiu interpel·li el «filòsof» i que aquest al seu torn interpel·li si: «El cafè és realment filosòfic, com el seu nom pretén?». Es podria pensar que és una qüestió de pràctica, que la facultat de jutjar ha d'examinar cas per cas, i fins i tot el moment, i que seria una deshonestedat intel·lectual condemnar a priori el que no es coneix. Alguns, però, acusen en nom de cert principi: que 'cafè' i 'filosòfic' no poden casar, perquè es tracta d'un lloc comercial i no d'estudi, de consum de begudes i de barreja popular d'opinions. Rebutjar posar-hi els peus seria com preservar certa idea de la filosofia: trencar amb la multitud de prejudicis i amb els prejudicis de la multitud, perquè de l'agitació de llocs comuns no en pot sorgir la «creació de conceptes» (Deleuze fugia així de qualsevol mena de discussió).² Un bon nombre de filòsofs que han volgut intentar l'experiència han confirmat ràpidament el que ja pensaven: narcisisme creixent per la presa de paraula pública del jo, enrocament de l'opinió (doxologia) i voluntat d'atreure els altres cap a la seva posició (sofística). L'assumpte és clar.

Paradoxalment, però, altres filòsofs han començat a participar en debats, fins i tot han dinamitzat³ o creat cafès filosòfics.

¹ Convenim que a partir d'ara direm «el filòsof», sense entrar en la disputa de si: «Els professors de filosofia són "filòsofs"».

² G. Deleuze i F. Guattari. *Què és la filosofia?*. Barcelona: Pasta de dibuix, 2023, 48-49.

³ (*Nota del t.*) L'original francès utilitza el verb «animar» i el substantiu «animateur» per descriure l'acció i el rol de què podríem dir «dinamitzar» i «dinamitzador», respectivament. No hem optat per la traducció literal d'«animar» ni d'«animadors», perquè el lector en la nostra llengua no empra aquest vocabulari en el mateix sentit que ho fa el francès. Si bé és cert que el terme «moderador» s'aplica a debats, no compren ni el posicionament filosòfic ni totes les accions que fa un «dinamitzador» de cafès filosòfics. Tampoc hem optat per dir-ne «facilitador (de l'aprenentatge)», etiqueta molt present en educació, sobretot en la tradició anglosaxona, per distingir l'àmbit educatiu però informal dels Cafès, de l'àmbit d'educació formal i reglada del professorat (de filosofia). Ni tampoc ens semblen oportuns altres termes com ara «conductor»,

No demanen certament a una assemblea de discutidors, com si fos una classe de batxillerat, que edifiquin la filosofia en sentit doctrinal, sinó que pensen que es pot tractar d'un lloc on precisament es pot treballar la posada en marxa del qüestionament d'opinions, ja que és allà on s'expressen.

Així, «anar-hi o no» divideix la comunitat filosòfica mateixa. En realitat, va de plantejar la qüestió del paper del filòsof en la ciutat. ¿Ha de romandre aquest a la universitat on contribueix a desenvolupar la filosofia actual i a transmetre el patrimoni filosòfic als seus estudiants? ¿S'ha de limitar a l'activitat de l'institut, on té la missió d'ajudar els alumnes a pensar per si mateixos i a preparar-los per les proves d'accés a la universitat? O ha de sortir del món de la recerca i de la docència i adreçar-se al poble?

El paper del filòsof en la ciutat és un vell problema des dels grecs: Diògenes interpel·lava cínicament tot home al seu pas, fos un captaire o Alexandre el Gran. Sòcrates practicava la maièutica a l'àgora d'Atenes amb Menó, l'esclau. Plató feia una crida al filòsof a descendir a la caverna per alliberar els presoners, etc. Per què hauria de detenir-se avui la impertinència del filòsof davant les portes del món tancat de l'escola i en el marc «acomodat» de l'assalariat? No té el filòsof un paper públic a assumir en l'espai públic i la societat civil? El cafè filosòfic podria ser un d'aquests llocs d'interacció propera, menys distant que la publicació de llibres (rarament exotèrics) o la conferència-debat que està organitzada al voltant de la seva sàvia parla.

A més, hi ha un vincle originari entre filosofia i democràcia. Per primera vegada a la Grècia de Pèricles, ja no és l'autoritat la que s'imposa a un grup, sinó que és l'argument el que és autoritat, per i en l'exercici d'una llibertat de parla. Els filòsofs de la Il·lustració lligaran al segle XVIII consubstancialment la democràcia a la instauració d'un «espai públic» que organitza el dret d'expressió d'una pluralitat d'opinions. Obren així el camp de l'argumentació a la discussió, la democràcia dona per primera vegada igual legitimitat a la paraula del sofista que vol (con)vèncer i a la del filòsof que fa una crida a la recerca de la veritat per l'exercici de la raó universal.

Aquí intervé la responsabilitat del filòsof en el debat democràtic: impedir que la discussió recaigui sobre el triomf de l'opinió predominant perquè sigui la majoritària; garantir la qualitat discursiva del debat democràtic mitjançant l'exigència del «millor argument» (Habermas), aquell que situa la veritat racional de la posició abans que la seva eficàcia persuasiva i institueix l'assemblea en «comunitat de recerca» (Lipman) sobre un fons «d'ètica comunicacional» (Apel). Aquest pot ser el que està en joc del cafè filosòfic, on aquesta vigilància pot, si s'exerceix, esdevenir efectiva perquè és un lloc on es tracta d'intercanviar idees i no de decidir per l'acció, on es poden mantenir a distància els interessos estratègics d'un grup.

Què pot aportar un filòsof als cafès filosòfics?

Aquesta vigilància reflexiva no és evident en un debat d'idees. Un simple intercanvi d'opinions no garanteix de cap manera la «filosoficitat» dels debats. Parlar no és pensar. No n'hi ha prou amb dir el que es «pensa» per pensar el que es diu. És fins i tot propi del prejudici expressar-se primer sense haver problematitzat el seu propòsit, segur del seu arrelament en l'experiència, ignorant les seves fonts, enrocat en la vivència, el que és individual, el que és contingent. La paraula en públic és, d'altra

«guia» o similars, perquè el lector pot inferir erròniament que és el dinamitzador qui decideix les parades o la meta del diàleg.

banda, un poder que es pren i s'exerceix, es mesura amb els altres en una interacció que no és només racional i cognitiva, sinó afectiva i personal. També social: posa en joc una imatge d'un mateix a conquerir i preservar en el grup, una superfície projectiva per «salvar la cara» (Goffman). De la mateixa manera, no n'hi ha prou que la discussió sigui democràtica perquè sigui de facto filosòfica. Es poden repartir equitativament la paraula i l'expressió de prejudicis.

La discussió al cafè filosòfic esdevé filosòfica quan escapa a la conversa que «associa» idees en lloc d'articular-les en relació amb una qüestió i entre elles per estructurar una elaboració. Quan esdevé un treball, individual i col·lectiu, sobre les opinions particulars i les representacions col·lectives que no es du a terme del tot, una mica, molt en cada cafè filosòfic, segons els moments, per a cada participant, d'una banda, i per al grup, de l'altra. Quan cada posició emesa adquireix l'estatus d'hipòtesi en tant que discutible per a la validació en un col·lectiu que s'institueix en «comunitat de recerca» (i no simplement en confrontació d'afirmacions, encara menys en enfrontament de persones) sobre qüestions difícils.

És en el grau d'exigència d'aquesta posada en treball on pot i cal que intervingui el filòsof, així com qualsevol dinamitzador o participant que demostrï una actitud filosòfica. Què s'ha d'entendre per «actitud filosòfica»? No es tracta en absolut de modelitzar, sinó de proposar un «ideal regulador» (Kant), algunes pistes possibles, ni sistemàtiques ni exhaustives, que poden ser punts de referència dels «moments filosòfics»:

- Introduir breument la qüestió per una problematització del tema. Entre d'altres (ex. «L'amor és una il·lusió?») els diversos aspectes que fan de la qüestió un problema filosòfic (l'amor implica la relació amb l'altre); els conceptes i relacions entre conceptes a aprofundir (amor i il·lusió); la definició provisional d'un concepte (sentiment d'atracció afectiva i sexual), la delimitació del seu camp d'aplicació (amor entre adults i no dels infants, diners o Déu), les tesis possibles (l'amor és una il·lusió necessària) i els seus pressupostos (una realitat viscuda que no correspon a la seva percepció); les preguntes subsegüents (es pot estimar sense la il·lusió de l'amor?); els eixos de reflexió (moral: l'amor-il·lusió és egoista o altruista?, estètic: no és la il·lusió de l'amor el que estilitza la relació amb l'altre?, metafísic: l'amor és constitutiu de l'emergència del subjecte?).
- Qüestionar una afirmació, una definició, la mateixa qüestió, els seus pressupostos i conseqüències, la seva formulació mateixa. Desplaçar la qüestió. Deixar-se interpel·lar per les preguntes dels altres i treballar aquestes interpel·lacions.
- Conceptualitzar una noció, és a dir, fer evolucionar la seva definició primera i redefinir-la durant la recerca en funció dels debats.
- Argumentar racionalment, fonamentar el seu punt de vista a partir de principis i raons; formular un dubte sobre una definició, una tesi; emetre objeccions pertinents; respondre amb sagacitat a les objeccions, en el mateix pla o canviant de registre. Argumentar amb els altres contra un mateix.
- Analitzar un cas concret i desprendre'n el sentit en relació amb el tema. Però també elevar-se per sobre de l'exemple per guanyar en universalitat en el seu discurs (no parlar de l'amor només en funció dels seus èxits o fracassos personals).
- Reformular una intervenció per construir filosòficament el seu sentit. Subratllar la seva relació amb la qüestió treballada i el seu estatus reflexiu: intent de

definició d'un concepte, enunciat d'una tesi, argument que la fonamenta o la rebutja, aparició d'una idea nova que fa progressar la reflexió (ex: obertura d'un altre camp d'exploració, canvi de registre), explicació d'una intuïció entreveure o mal formulada, ressorgiment o desplaçament de la qüestió. També articular la intervenció amb les anteriors: reforç d'una posició emesa, argument addicional, tesi oposada, objecció a una tesi, argument, resposta a un argument.

- Aportar de manera breu a partir d'una intervenció d'un participant una posició propera o contrària d'un filòsof, comprensible sense cap coneixement de la doctrina (exercici de vulgarització molt difícil però molt formatiu).
- Fer síntesis parcials o una recapitulació final que estructurí el conjunt del debat en relació amb la problemàtica del tema, eventualment en ressonància amb la història de la filosofia, sense concloure.

No es tracta de res més que d'invocar essencialment els processos de pensament de tota tasca reflexiva i, puntualment, algun punt de doctrina susceptible d'enriquir el debat. I això, sigui participant sigui encarregat d'una funció específica: introductor del debat, dinamitzador, reformulador, sintetitzador, advocat del diable, etc.

Però aquesta «vigilància filosòfica» només té sentit si el filòsof es guarda de certes desviacions, especialment:

- La confiscació de la paraula. Al cafè filosòfic es tracta de discussió, no de conferència. No som a l'escola: no cal fer la lliçó, encara menys donar lliçons. La paraula ha de circular el més àmpliament possible, implicar el màxim nombre de participants, i per això cal establir regles (per exemple, sobre l'ordre, el nombre i la durada de les intervencions). No perquè la qualitat d'un debat es jutgi per la quantitat d'intervencions. La paraula no garanteix en res el contingut del pensament, i el silenci és sovint la condició de la reflexió. I la igualtat del dret d'expressió no és en res l'equivalència del pes filosòfic de les posicions. Però perquè en aquest lloc s'esperen les aportacions dels participants en la reflexió que es vol col·lectiva. I perquè la interactivitat real amb l'alteritat encarnada és un poderós ferment d'estimulació intel·lectual en l'àmbit individual. El filòsof, que és per excel·lència l'home del discurs reflexiu, no ha d'abusar ni del temps ni del seu coneixement. No té el monopoli de les preguntes, ja que una pregunta filosòfica pertany a tothom, encara menys de les respostes, car una pregunta sempre n'amaga una altra: cada un pot aportar aquí la seva experiència i les seves idees personals, el coneixement que li confereix la seva formació, la seva professió o simplement la seva vida. Només s'espera d'ell —i aquesta és la seva responsabilitat— una intervenció filosòficament densa però breu i clara. Per això ha d'evitar:
- El terrorisme intel·lectual. Entenc per això no la referència a la cultura i a la tradició filosòfica, sempre enriquidora si augmenta la intel·ligibilitat del problema examinat, sinó la reverència a un autor com a autoritat en lloc de l'argument; la proliferació de noms, obres i termes tècnics; tota pedanteria que enfosqueixi el debat en lloc d'aclarir-lo; i sobretot la referència implícita —sense donar les claus de comprensió a qui les ignora— a un determinat autor, obra o passatge que se suposa evidentment conegut per tots, cosa que permet establir sobre un grup, amb la connivència d'uns pocs iniciats, el poder que confereix la «distinció» (Bourdieu) d'un coneixement no compartit.

Un cafè filosòfic pot perfectament funcionar amb «moments filosòfics» sense un filòsof a la sala si dinamitzador i alguns participants demostren «actituds filosòfiques» com

les definides anteriorment. Inversament, pot funcionar a «perfil baix» fins i tot amb filòsofs si aquests fan intervencions llargues, erudites o incomprensibles, intervenen com a «subjectes suposats de saber» (el que destrueix l'esperit de recerca) i amb una dinamització «sociocultural» o una gestió democràtica del grup sense cap exigència intel·lectual.

Què pot aportar el cafè filosòfic al filòsof?

Però capgirem la qüestió. Si el filòsof pot aportar la seva especificitat al cafè filosòfic, pot l'especificitat del cafè filosòfic aportar alguna cosa al filòsof com a tal? Ho creiem si no es limita a interpel·lar el cafè filosòfic, sinó que es deixa interpel·lar per ell. I això, particularment en tres aspectes:

1. Deixar-se desestabilitzar per l'opinió

La proposició pot semblar paradoxal, ja que és el paper del filòsof desestabilitzar l'opinió. Què podria aprendre de l'opinió qui té per funció posar-la en dubte?

Goso afirmar (testimoni que no fa argument) que el cafè filosòfic desestabilitza de vegades el meu pensament. Algunes formulacions de temes em sorprenen (ex. «Per què complicar-se la vida si és tan curta?», «Tens cent cèntims?»): em costa entendre filosòficament la pregunta i conceptualitzar aquesta expressió. No puc més convocar espontàniament les problemàtiques clàssiques, els autors inevitables sobre el tema, les respostes provades, com quan es tracta de «temes del batxillerat». Aquestes formulacions m'obliguen a pensar, perquè no han estat plantejades per filòsofs ni elaborades de manera que siguin filosòficament «tractables». Em trobo en la posició d'aquell alumne que el dia del batxillerat no té les «claus» (el que els examinadors anomenen sovint un «mal tema»). Però davant d'un tema «no acadèmic», en lloc de dir que està «mal formulat», l'afronto, i m'interessa perquè no sé com abordar-lo, perquè és un enigma per a mi, un problema (que en grec significa dificultat), el que és el millor estímul per al pensament. I el mateix xoc pot produir-se davant d'una posició o argument que no havia previst (hi ha en l'opinió l'«imprevisible»).

«L'expertesa modesta»: aquesta és l'experiència que pot viure un filòsof al cafè filosòfic, com a «verge» davant de certs temes plantejats per no-filòsofs, però que per a ells sovint tenen, amb raó, un enigma filosòfic. Aquesta confrontació amb els no-filòsofs pot ser revitalitzant, al mateix nivell, però de manera diferent, que la confrontació amb els grans filòsofs. Cal qüestionar tota postura de superioritat cultural, tota condescendència del «qui-no-se-li-pot-enganyar-en-filosofia», tot menyspreu pel poble considerat com un «idiota cultural» (Garfinkel), ja que podrien privar el filòsof de la seva capacitat de dubtar, del seu gust per investigar i del desig d'aprendre. No pot haver-hi, per tant, una «doxa», una «opinió filosòfica»? La del professional de la filosofia incapaç de «sorprendre's» (Aristòtil) fins i tot davant l'opinió, perquè l'ha condemnat a priori?

2. Aprendre a escoltar

El cafè filosòfic és un lloc (semi)públic on s'assisteix voluntàriament, autoritzem algú a ser dinamitzador i donem unes regles de funcionament sense normes imposades. Ens trobem en un acte constituent. Un professor de filosofia és, per tant, aquí en tant que persona, alliberat del salari i de tota obligació professional. No ha de realitzar missions,

tractar un programa, preparar un examen, posar notes, retre comptes a un inspector o als pares.

No tenint l'objectiu explícit de formació, pot adoptar una altra actitud que la de formador: per exemple, dinamitzador, deixant el debat molt obert sense la preocupació de fer classe, «ficar continguts», introduir la sessió en una progressió, etc.; o intervenint a la seva conveniència en tant que participant, elaborant la seva posició en funció dels debats i no de finalitats institucionals.

Aquesta «descompressió» respecte a les restriccions externes pot fer-lo més disponible a la paraula de l'altre, que ja no ha de diferir o filtrar com amb els alumnes en funció del fil dinamitzador que persegueix. La meua funció de reformulador des de fa cinc anys al Cafè filosòfic de Narbona, en la mesura en què es tracta més de estructurar el que es diu i fer rebotar sobre el tema que d'aportar contingut, m'ha ensenyat personalment a escoltar realment el que es deia, a fer un seriós esforç per comprendre les dues o tres idees d'una intervenció i la manera com s'articulen entre elles i amb la discussió en curs. I tant més que soc alliberat per les meves co-dinamitzadores de la presidència de sessió, que distribueix la paraula en un grup d'unes cinquanta persones i de la síntesi a mitja sessió i al final. Sostinc, per tant, que un filòsof pot aprendre a escoltar al cafè filosòfic, una capacitat molt útil per a un docent que la major part del temps només escolta dels seus alumnes el que li és útil per continuar la seva «lliçó».

3. Participar en discussions

Pot ser una oportunitat per a un professor de filosofia participar en els debats de certs cafès filosòfics i actuar-hi com a dinamitzador. El model dominant de l'ensenyament filosòfic francès es basa en un tríptic: la lliçó del professor com a «obra», l'estudi dels textos dels grans filòsofs i la redacció de dissertacions. No es parla ni tan sols de «discussions o debats» en el programa de filosofia publicat a l'agost de 2000 (contràriament a la circular de referència de 1925!).

Tanmateix, fem la hipòtesi que es pot aprendre a filosofar per la discussió, igual que per la lectura i l'escriptura filosòfiques, sempre que s'expressin en els debats certes exigències intel·lectuals. La pràctica d'alguns Filocafès pot ser, per a la didactització de l'oralitat i de la discussió filosòfica a l'escola, els pobres parents de l'ensenyament, una «pràctica social de referència», tant més que hi ha poc en la tradició filosòfica (només coneixem els diàlegs del tipus dels de Plató, escrits, i amb només dos o tres interlocutors, i els llargs monòlegs successius de la *disputatio* de l'Edat Mitjana).

Alguns professors de filosofia testifiquen l'experiència formativa d'aquesta experiència per a dinamització de debats en les seves classes terminals. Com que aquesta formació (inicial o contínua) no existeix per ara en els IUFM, tenint en compte la tradició magistral de l'ensenyament filosòfic (mentre que, paradoxalment, comença a desenvolupar-se una formació per als professors de primària a la discussió filosòfica a l'escola primària!), l'existència dels Filocafès ens sembla essencial com a espai d'experimentació, fins i tot de formació, per a una pràctica innovadora de l'aprenentatge del filosofar.

Conclusió

El cafè filosòfic és un repte actual per a la filosofia i els filòsofs. Posa en relleu el paper de la filosofia en la ciutat (que cal «fer popular» segons Diderot) i el del filòsof en l'àgora. Interroga sobre el lloc de la discussió en el procés filosòfic i l'aprenentatge del fet de filosofar. I, per tant, sobre la seva funció en l'ensenyament de la filosofia. No és, doncs, sorprenent que estigui en debat com a pràctica social significativa dins de la comunitat filosòfica mateixa.